

ЛІНГВІСТИЧНИЙ І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ СТАТУСИ ОБРАЗУ-ЕТАЛОНА (на матеріалі української, німецької, англійської та російської мов)

У статті окреслюється лінгвістичний і лінгвокультурологічний статуси *образу-еталона*, оскільки цей термін функціонує не лише в лінгвістиці, а й у психології та кібернетиці. Визначення лінгвокультурологічного статусу є особливо актуальним з огляду на те, що термінна система лінгвокультурології перебуває на стадії формування базових понять. Образ-еталон розмежується з поняттями-корелятами за допомогою аналізу його релевантних відношень з останніми, враховуючи різнорівневість кодування інформації.

Ключові слова: образ-еталон, компаративний фразеологізм, мовна універсалія, гештальт, прототип, стереотип.

Найбільшу невизначеність при аналізі мовних явищ протягом останніх десятиліть вносить амбівалентність або недетермінованість таксономічних одиниць метамови лінгвістики. Тому в мовознавчих студіях різних шкіл панує часто, як на перший погляд, атмосфера «диктату» певної наукової парадигми або «нетолерантності» одного наукового напрямку щодо іншого. Цю фікцію створюють дві причини, а саме: 1) термінна надлишковість і 2) термінна неузгодженість різних лінгвістичних течій, що може спричиняти таке явище, як терміни-полісеми.

Як правило, перед мовознавцями, особливо перед тими, які тільки стають на «шлях» науки, постає проблема: чи послуговуватися таксономічними одиницями, що закріплені в лінгвістиці та є вже більш-менш визначеними, вносячи лише певні корективи, чи створити термін «під своє дослідження» (латинська та грецька, а наразі й інші європейські мови надають широкі можливості для термінономінацій). Обидва ці підходи приховують небезпеку формування псевдо-термінів, які «засмічують» і перевантажують терміносистему будь-якої мови.

У зв'язку з цим актуальною є проблема надання лінгвістичним термінам точніших дефініцій, зокрема окреслення їхніх статусів у тій чи іншій галузі мовознавчого знання. Ідея вирішення цього завдання повинна містити синергетичний базис, який створив би амальгаму різних лінгвістичних напрямів, течій, шкіл та наукових підходів щодо того чи іншого терміна. Цей підхід, імовірно, дав би відповідь на питання, наприклад, що таке *стереотип*, *прототип*, *еталон*, *символ* тощо.

Метою цього дослідження є окреслення лінгвістичного та лінгвокультурологічного (що є особливо актуальним, адже, наприклад, на думку О. П. Левченко, термінна система лінгвокультурології перебуває на стадії формування базових понять¹) статусів *образу-еталона*, оскільки цей термін, або, точніше, поняття,

¹ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект.— Л., 2005.— С. 19.

«сховане» в ньому, функціонує не лише в лінгвістиці, а й у психології та кібернетичі, яка займається, зокрема, проблемою створення штучного інтелекту. Але навіть у межах однієї наукової парадигми спостерігається розбіжність поглядів науковців щодо цієї одиниці метамови². Більше того, очевидним є перехід цього поняття з психології в лінгвістику, а потім у лінгво- та етнокультурологію, що на перший погляд видається немотивованим.

Що ж до того, чому цей термін «перекочовував» з однієї галузі людського знання в іншу, то тут, очевидно, діють такі тенденції: 1) традиція автономного дослідження певної наукової галузі, що панувала протягом тривалого часу. Власне, вона спричинила дефінітивне розмаїття образу-еталона, спостерігати яке можна навіть у межах однієї науки — лінгвокультурології³; 2) розуміння науковцями небезпеки неконтрольованих терміноінновацій. Така пересторога, з одного боку, вносить у дослідження позитив, бо обмежує перенасичення наукових розвідок зайвими термінами, що значно ускладнюють розуміння результатів цих досліджень, а з другого боку, це має певні негативні наслідки, наприклад, той самий термін може передавати в різних науках різні поняття, тобто бути полісемом. Тенденція до обмеження терміноінновацій спричиняє утворення термінів-дуплетів, наприклад, у лінгвокультурології поняття «образ-еталон» і «еталон» часто функціонують паралельно.

У випадку з *образом-еталоном* доречно було б, на нашу думку, чітко розмежувати статуси цього терміна — надати йому недвозначної дефініції в психології, лінгвістиці, лінгвокультурології та етнолінгвістиці. Таке розмежування статусів обмежило б уживання образу-еталона в одних галузях мовознавства та суміжних із ним наукових дисциплінах й утрадиційнило б функціонування в інших, де він справді є таксономічною одиницею та унікальним науковим конструктом.

Безперечним, на нашу думку, є належність образу-еталона як наукового конструкта для метамовного опису до галузі компаративної фразеології, де він репрезентує образну основу, а точніше, образ компаративних фразеологічних одиниць (КФО), наприклад⁴, у КФО укр. *гарна як весна* — «про вродливу дівчину»; нім. *eine Stimme wie eine Kreissäge* (досл. «голос, наче у дискової пили») — «пронизливий, різкий голос»; англ. *(as) good as gold* (досл. «хороший, наче золото») — «(1) хороший, шляхетний, порядний (про людину); дуже цінний, винятковий; 2) слухняний»; рос. *как миленький* — «(1) беззаперечно; 2) без перешкод, лег-

² Див. про це: *Мізін К. І.* Когнітивне підґрунтя ономазіологічної структури компаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов) // *Мовознавство*. — 2006. — № 5. — С. 73–84.

³ У лінгвокультурології одні вчені під образами-еталонами (еталонами) розуміють окултурені реалії, інші — уявлення про них, тому ці одиниці є «сутністю», «образною формою», «образною підміною», «ідеалізованим стереотипом», які на соціально-психологічному рівні виявляють нормативні уявлення про людину, світ, суспільство (див. про це: *Ольшанский И. Г.* Лінгвокультурологія в кінці ХХ в.: ітоги, тенденції, перспективи // *Лінгвістическіе ісследованія в кінці ХХ в.* — М., 2000. — С. 35; *Ужченко Д. В.* Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : Канд. дис. — Луганськ, 2000. — С. 116; *Телия В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М., 1996. — С. 242; *Маслова В. А.* Лінгвокультурологія : Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. — М., 2001. — С. 190).

⁴ Тут і далі приклади подано за праціями: *Мізін К. І.* Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). — Вінниця, 2005. — 302 с.; *Юрченко О. С., Івченко А. О.* Словник стійких народних порівнянь. — Х., 1993. — 176 с.; *Küpper H.* Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. — Stuttgart, 1995. — 960 s.; *Фразеологіческіи словарь русскогo язика / Сост. А. Н. Тихонов, А. Г. Ломов, Л. А. Ломова.* — 2-е изд., стереотип. — М., 2006. — 334 с.; *Кунин А. В.* Англо-русский фразеологический словарь. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 1984. — 944 с.

ко та добре» образами-еталонами є *весна, Kreissäge, gold, миленький*. Узагалі, тандем «компаративна фразеологія» — «еталон» виявили етнопсихолінгвісти⁵, які стверджують, що саме КФО характеризують онтологію певної спільноти та розкривають її оцінні еталони. Проте активне вживання образу-еталона у лінгвістиці, зокрема в лінгвокультурології, почалося з міркувань В. Телія про початковий стан вивчення образів-еталонів у російській фразеології⁶. Послугується цим терміном і В. Маслова⁷. Проте дослідниці так і не заглибились у сутність цієї одиниці, не окреслили сферу її поширення⁸ та не вказали мотиваційну доцільність «упровадження» цього терміна в царину лінгвокультурології. Можливо, це пов'язано з тим, що кожна нова галузь мовознавства вимагає певного термінного підкріплення, іншими словами — створення відповідного метамовного апарату. Але це було б слушним при номінації нових наукових конструктів, де мова йде про інноваційну епістемологію, а який же «новий конструкт» називає образ-еталон у мовознавчих (лінгвокультурологічних) студіях?

Першопричиною «розмитості» образу-еталона є інтенціональна дифузність його складників — *образ* та *еталон*. Якщо *образ* лише уточнює в цьому випадку семантичний обсяг еталона, то останній досить складно відокремити від прототипу і стереотипу⁹. Як уже зазначалося¹⁰, образ-еталон може називати поняття, які різняться за складністю опрацювання інформації, що надходить за допомогою сукупності невербальних і вербальних каналів людини, залежно від рівня абстрагування мислення, тому під образом-еталоном можна розуміти: 1) цілісну наочно-образну картину як певну сукупність ознак і властивостей відображуваних предметів та явищ, що виникає у правій півкулі мозку при пізнанні об'єктів¹¹. Таке тлумачення образу-еталона співвідносить його з поняттям «гештальт»; 2) психологічний корелят слова в дитини дошкільного віку. Тут поняття образу-еталона певною мірою збігається з поняттям «прототип»¹².

У лінгвокультурології в іпостасі образної основи КФО образом-еталоном є одиниця, яка має, очевидно, вищий рівень узагальнення внаслідок збагачення свого змісту асоціаціями. Цю думку підтверджує В. Базилев¹³, наголошуючи на тому, що еталон і стереотип ґрунтуються не на структурному мисленні, а на буденній свідомості, яка репрезентована серійним, тобто асоціативним, мисленням. Крім асоціацій, кожна мовна одиниця, або «фрагмент мовної тканини», за висловленням Б. Гаспарова¹⁴, функціонуючи, може модифікуватися, адаптуватися до інших одиниць, зазнавати різних усічень, нарощень, аналогічних підмін, контамінацій, метатез тощо. Образ-еталон, як кінцевий «продукт» цього процесу, має вже, на наш погляд, зовсім інший статус, порівняно з його «попередниками», рівня сприйняття та опрацювання невербальної інформації, напр.: укр. *сильний як комар* — «про слабосилу людину». Асоціативне мислення та енантіо-

⁵ Шмелева Т. В. К проблеме национально-культурной специфики «эталона сравнения» (на материале английского и русского языков) // Этнопсихолінгвістика / Под ред. и авт. предисл. Ю. А. Сорокина. — М., 1988. — С. 119.

⁶ Телія В. Н. Знач. праця. — С. 241–242.

⁷ Маслова В. А. Знач. праця. — С. 144–191.

⁸ В. М. Телія не обмежує вживання образу-еталона лише компаративною фразеологією. Див., наприклад, стенограму дискусії науковців у кн.: Канон, еталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе : Научная дискуссия в Институте языкознания РАН // Язык, сознание, коммуникация. — М., 1999. — С. 5–52.

¹⁰ Мізін К. І. Знач. праця. — С. 76.

¹¹ Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. — М., 2005. — С. 44.

¹² Снитко Е. С., Сухань И. В. Типы номинативной деятельности в онтогенезе речи // Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури. — К., 1993. — С. 36–37.

¹³ Канон, еталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе. — С. 23.

¹⁴ Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. — М., 1996. — С. 14.

семічні механізми уможливили поєднання в межах цієї КФО основи порівняння *сильний* та образу-еталона *комар*. Такий симбіоз є малоймовірним для прототипу, стереотипу, метафори чи символу *комар*. В англійському порівнянні (*as good as pie* (досл. «хороший, наче пиріг») — «дуже хороший, симпатичний, люб'язний, милий; гречний») формування значення «гречний» образу-еталона *pie* потребує складніших лінгвокреативних операцій, ніж тільки залучення сенсорних ознак (форма, смак, дотик).

Як бачимо, необхідно чітко розмежовувати образ-еталон та основні поняття-кореляти. Для цього слід, на нашу думку, проаналізувати релевантні відношення образу-еталона з такими поняттями, враховуючи різнорівневість кодування інформації — концептуальний і вербально-семантичний рівні, які ми виокремлюємо на тлі чотирьох видів концептуалізації дійсності звичайною свідомістю людини¹⁵: 1) сенсорно-рецептивної; 2) логіко-поняттєвої; 3) емоційно-оцінної; 4) морально-ціннісної. Перші два види належать до концептуального рівня, останні два — до вербально-семантичного.

Концептуальний рівень.

Відношення I: *образ* — *образ-еталон*.

Репрезентація знань про об'єктивний світ у свідомості людини починається з формування образу. Зауважимо, що про образ говорять як про одиницю доконцептуального (уявлення), концептуального, так і вербального рівнів, тому образ і образ-еталон можуть бути у відношеннях включення, або гіперо-гіпонімії, залежно від етапу становлення образу. Так, образ доконцептуального рівня породжує образ-еталон концептуального рівня внаслідок перекодування інформації з правої півкулі кори головного мозку в ліву, і навпаки.

Такий механізм утворення образу, а відтак і початкової стадії формування поняття, проаналізуємо детальніше, оскільки ці процеси тісно пов'язані з нейродинамічною діяльністю півкуль головного мозку та механізмами перекодування інформації з першої сигнальної системи у другу¹⁶.

Зазначимо, що у створенні образу беруть участь усі перцептивні механізми людини, але найголовнішими є зорові та слухові відчуття. При цьому візуальний канал інформації є стійкішим, а слуховий — чутливішим і вразливішим¹⁷. Відтак візуальні враження були особливо важливими на початку зародження людської спільноти¹⁸, такими вони залишаються і тепер. Тому образ об'єднує дані, що надходять різними каналами зв'язку людини зі світом, основним серед яких є зорове сприйняття¹⁹.

Отже, на доконцептуальному рівні інформація, отримана шляхом наочно-образного відображення об'єкта, який пізнається, надходить спочатку до правої півкулі у простій формі психічного відображення — відчуття. Тут фіксуються окремі ознаки і властивості відображуваного предмета в момент їх впливу на органи сенсорики. На цій стадії вони фіксуються у вигляді безумовно-рефлекторних сигналів. Далі задіюються механізми сприйняття, що об'єднують окремі ознаки предмета та створюють його загальний образ, який також виникає в момент впливу цього предмета на органи сенсорики. Цей етап освоєння об'єктивної дійсності важливий тим, що аналіз і синтез ознак і властивостей предмета

¹⁵ Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу.— К., 2004.— С. 25.

¹⁶ Алефиренко Н. Ф. Знач. праця.— С. 41–42.

¹⁷ Черепанова И. Ю. Дом колдуньи: суггестивная лингвистика.— СПб., 1996.— С. 62.

¹⁸ Бєлова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми // Мовні і концептуальні картини світу : Зб. наук. праць.— К., 2001.— № 5.— С. 17.

¹⁹ Арутюнова Н. Д. От образа к знаку // Мышление. Когнитивные науки. Искусственный интеллект.— М., 1988.— С. 149.

пізнання сполучається з модально-оцінною діяльністю людини²⁰. Дж. Брунер²¹ наголошує в цьому плані на особливій ролі висновків, які носії лінгвоспільнот підсвідомо роблять на основі перцептивних сигналів, оскільки ці сигнали є ізоморфними незалежно від лінгвокультурного середовища, а відмінними є схеми й вибірковості сприйняття перцептивних сигналів у межах різних культур, що і є причиною формування міжкультурної специфіки. Саме тому, імовірно, слухним є твердження М. Джонсона, що досвід значною мірою структурується ще до будь-якої концептуалізації²².

Синтез об'єктивного й суб'єктивного уможлиблює те, що когнітивний процес творення поняття може відбуватися вже за відсутності реальних предметів навколишньої дійсності, тобто підключається уявлення як форма відображення, яка породжує образи (у гештальтпсихології — гештальти) предметів, сприйняті раніше. Уявлення (образ / гештальт) формується на концептуальному рівні, оскільки при цьому залучається найпростіша операція абстрагування, яка ґрунтується вже на механізмах не першої сигнальної системи, а другої, умовно-рефлекторної. Відтак наочно-образна інформація набуває семіотичності, спрямовуючись із правої півкулі у вербальну ліву, де відбуваються такі операції: членування цілісного уявлення на компоненти; називання виокремлених ознак; систематизування, упорядкування та включення названих ознак у раніше сформовану систему уявлень, тобто концептуальний синтез. У такий спосіб «образи занурюються в свідомості у принципово іншу сітку відношень, порівняно з тією, яка визначає місце їх прообразів у реальному світі. Саме ця обставина забезпечує створення численних картин світу»²³.

«Насичений» новим, поглибленим знанням образ знову відправляється у праву півкулю, де він звіряється з первинною картиною — образом-еталоном²⁴. Якщо образ неадекватний образу-еталону, то процедура повторюється аж до потрібної відповідності між цими двома структурами. Такі повторні перекодування інформації з правої півкулі в ліву дедалі більше віддаляють образ предмета, що номінується, від первинного продукту конкретно-чуттєвого відображення, або референта. Цей процес називається у когнітивній психології «розпізнаванням патернів» і може відбуватися двома способами — порівняння патерна з еталоном або з прототипом²⁵. Хоча в психології поняття «еталон» і «прототип» часто функціонують паралельно²⁶.

Виявляється, одне й те саме поняття «уявлення» (образ) називається мінімум чотирма термінами: образ-еталон, еталон, гештальт, прототип. Тому їхні дефініції можуть певною мірою збігатися, незважаючи на належність останніх до різних наукових парадигм²⁷. Де ж місце серед них образу-еталона? Чи справді

²⁰ Алефиренко Н. Ф. Знач. праця.— С. 42–43.

²¹ Брунер Дж. Психология познания.— М., 1977.— С. 322–323.

²² Лакофф Дж. Когнитивная семантика // Язык и интеллект.— М., 1995.— С. 169.

²³ Арутюнова Н. Д. Знач. праця.— С. 149–150.

²⁴ Алефиренко Н. Ф. Знач. праця.— С. 44.

²⁵ Солсо Р. Л. Когнитивная психология.— М., 2002.— С. 80; див. також: Мізін К. І. Знач. праця.— С. 77.

²⁶ Див., напр.: Бочкарева Е. В. Функционирование фонетико-семантических связей в перцептивном словаре подростка (на материале ассоциативных экспериментов) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Пермь, 2006.— С. 9.

²⁷ Пор., наприклад, дефініції: еталоном є «певна внутрішня структура (модель)» (Исина Г. И. Фразеологические сравнения современного английского языка (комплексный подход) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Алматы, 2000.— С. 22.), а гештальтом — «константний цілісний складник свідомості, що існує у вигляді фігур, структур, образів» (Селиванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти).— К.; Черкаси, 2004.— С. 228).

на концептуальному рівні це «зайвий» термін, який паралельно функціонує разом з іншими, термінологічно «перевантажуючи» метамови психології, когнітивної психології, лінгвістики? Якщо ні, то яким є його статус?

Для з'ясування цих питань потрібно звернутися, на нашу думку, до ролі ознак на першому етапі когнітивного процесу розпізнавання предмета, який описаний нами вище, коли відбувається початкова стадія преференції ознак. Цей етап, на нашу думку, є важливим, оскільки виділення одних ознак та ігнорування інших при розпізнаванні певного об'єкта є передумовою виділення відмінностей у концептуалізації світу різними етносами. Таку роль ознак недооцінюють гештальт-психологи²⁸. Хоча Т. Ребеко²⁹ стверджує, зокрема, що сучасна когнітивна психологія має дані на користь гіпотези про існування перцептивних характеристик, які детермінують процес сприйняття. Більше того, експериментально підтверджено гіпотезу³⁰ про вияв універсальних тенденцій домінування певних ознак, детермінованих культурою. І це стосується насамперед образного підґрунтя КФО, або образів-еталонів. Якщо погодитися з думкою, що в людській когніції закладені універсальні когнітивні стратегії³¹, то однією з таких стратегій є, імовірно, еталонізація образу.

В основі еталонізації образу є операція порівняння, яка на концептуальному рівні свідомості апріорі «пронизує» всю когніцію людини, оскільки на цьому рівні порівняння є ні чим іншим, як операцією «звірювання», а власне порівняння може залучатися чи не залучатися, як універсальний когнітивний механізм людини, вже на вербальному рівні. Відтак ми припускаємо, що разом із прототипами та еталонами концептуального рівня формується і функціонує образ-еталон, існування якого інтуїтивно виявили психологи й лінгвісти, не надавши йому, на жаль, певнішого статусу. Але, враховуючи викладений вище аналіз, можна окреслити образ-еталон як концептуальний феномен, релевантною рисою якого є напівекспліцитне (не повністю імпліцитне!) порівняння. Напіввираження порівняння відбувається внаслідок «притягування» образом певної «міри» предмета або явища, які номіновані еталоном, що й відрізняє образ-еталон від власне еталона, бо останній «акумулює» в собі, як правило, декілька еталонізованих «мір». Детальніше розглянемо це, демонструючи прикладами, на вербальному рівні.

Відношення II: *гештальт* — образ-еталон.

Аналіз процесів сприйняття та уявлення виявив, що поняття «образ-еталон» і «гештальт» можуть репрезентувати на цьому рівні один і той самий конструкт людської когніції. Але послуговуватися терміном «гештальт» не зовсім, на наш погляд, доречно, враховуючи нові обрії, які відкрила для дослідження когніції

²⁸ Гештальт-психологи вважають, що ознаки є чимось похідним від цілого. Сприйняття людини на початковій стадії є цілісним, а потім уже при бажанні чи необхідності можна виділити ознаки, які організуються в образі за своїми внутрішніми законами. Гештальт-психологи не визнають за ознаками якої-небудь істотної ролі при сприйнятті образу, зводячи «гештальт»-якість (цілісність) в абсолют. Але представники, наприклад, діяльнісної психології не погоджуються з гештальт-психологами, стверджуючи про три стадії розпізнавання об'єктів, що є, на наш погляд, слушним (ця думка підтримується, зокрема, у когнітивній психології). Див. про це: *Шехтер М. С.* Гештальтпсихология: ошибки и нерешенные проблемы // Психологический журнал.— 1997.— Т. 18 (2).— С. 142.

²⁹ *Ребеко Т. А.* Перцептивные инварианты и их участие в задаче категоризации // Психологический журнал.— 1998.— Т. 19 (1).— С. 116–126.

³⁰ *Дмитриева Н. В.* Актуализация различных видов признаков в адъективных сравнениях русского и английского языков // Филология и культура: Материалы II Междунар. конф.: В 3 ч.— Тамбов, 1999.— Ч. 3.— С. 176.

³¹ *Демьянков В. З.* Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вopr. языкознания.— 1994.— № 4.— С. 30.

когнітивна психологія та когнітивна лінгвістика. Тому доречною є заміна гештальта еталоном і прототипом, серед яких є місце і образу-еталону. Проте не можна недооцінювати результатів, отриманих у гештальтпсихології, особливо щодо теорії категоризації. Це, власне, є причиною широкого вживання терміна «гештальт» у лінгвістиці³², чому сприяє також дещо різне тлумачення гештальта. Наприклад, у фреймовій семантиці під останнім розуміється поняття, яке виходить, на наш погляд, за межі концептуального рівня. С. Жаботинська³³, зокрема, визначає гештальт як «комплексну, цілісну функціональну структуру, яка сполучає чуттєві та раціональні елементи».

Як відомо, процеси сприйняття та категоризації взаємопов'язані, оскільки сприйняття передбачає акт категоризації³⁴. Вагомим внеском гештальт-психологів щодо сприйняття та категоризації є доведення того факту, що об'єкт сприймається як сукупність ознак, які варіюються за ступенем виокремлення й утворюють цілісний образ — гештальт. Через відмінності при виокремленні ознак категорії, яким вони притаманні, варіюються за ступенем запам'ятовування, наприклад, при візуальному сприйнятті більш значущими гештальтами є однорідні, симетричні форми, подані у формі прямих і овальних ліній, прямих кутів та правильно замкнених фігур. Асиметричні лінії менш сприйнятні для людського ока³⁵. Не ігноруючи таких цінних результатів гештальт-психологів, основною одиницею категоризації вважаємо прототип, кореляція якого з образом-еталоном є важливою для нашого дослідження.

Відношення III: прототип — образ-еталон.

Проблему диференціації понять «прототип» і «образ-еталон» ускладнено тим, що образ-еталон аналізується лише при розгляді питань, які стосуються природи мовлення, в інших випадках прототип корелює з еталоном. Слушним є висновок дослідників процесів мовлення, що образ-еталон є індивідуальним утворенням суб'єкта (дитини), у формуванні якого не останню роль відіграє творча фантазія. Це узагальнення елементарного типу, яке завдяки абстрагувальній діяльності розуму трансформується в узагальнення вищого рівня, по-своєму опосередковуючи процес формування понять³⁶. Цим образ-еталон відрізняється від прототипу, який може бути соціально орієнтованим. Хоч наголошення на повній суб'єктивності образу-еталона є, на наш погляд, недоречним.

Про це свідчить, зокрема, роль прототипу та образу-еталона при категоризації об'єктивної дійсності. Так, репрезентована в природних мовах категоризація, як відомо, ґрунтується на спільних рисах, що властиві чи приписуються предметам і явищам³⁷. Установлення схожості безумовно передбачає операцію порівняння, яка і засвідчує ступінь ідентичності об'єктів, що категоризуються. Саме від ступеня ідентичності залежить вибір та «вилучення» з довготривалої пам'яті одиниці категоризації: більша ідентичність — еталон (образ-еталон), а менша — прототип. Підґрунтям цього є те, що довготривала пам'ять організаційно асоціативна й «заіндексована» мережею протиставлень і

³² Див., напр.: *Лакофф Дж.* Лингвистические гештальты // Новое в зарубеж. лингвистике.— М., 1981.— Вып. 10.— С. 350–368.

³³ *Жаботинская С. А.* Концептуальный анализ языка: Фреймовые сети // Мова.— 2004.— № 9.— С. 81–92.

³⁴ *Брунер Дж.* Знач. праця.— С. 12.

³⁵ *Шафиков С. Г.* Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий.— Уфа, 2000.— С. 62.

³⁶ *Снитко Е. С., Сухань И. В.* Типы номинативной деятельности в онтогенезе речи // Лингводидактика слов'янських мов як феномен культури.— К., 1993.— С. 36–37.

³⁷ *Rosch E.* Principles of Categorization // Cognition and Categorization.— Hillsdale, 1978.— P. 27–48.

гарантує швидке розпізнавання знайомих стимулів та швидкий доступ до інформації, пов'язаної з цими стимулами³⁸. Таким чином, прототип і образ-еталон є асоціативними за своєю суттю, але скоріше із довготривалої пам'яті «видобувається» образ-еталон.

Як бачимо, образ-еталон має перевагу як «кращий» об'єкт порівняно з прототипом при категоризації, під якою в когнітивній лінгвістиці розуміють концептуалізацію зовнішнього та внутрішнього світу людини відповідно до значущих характеристик її буття. Концептуалізація означає впорядковану репрезентацію різних явищ за допомогою зведення їх до меншої кількості розрядів, тобто категорій. Категорія утворюється шляхом групування ознак, які співвідносяться з об'єктами, що їй належать³⁹.

Отже, з одного боку, прототипи та образи-еталони є «донорами» ознак, які утворюють концепт і впливають на формування категорії, маючи при цьому різну значущість. З другого боку, названі одиниці залучаються за допомогою цих ознак у процес категоризації. Як репрезентанти категорії, вони виявляють різні набори таких ознак, відрізняючись одними й об'єднуючись за іншими. Унаслідок цього в категорії можна виділити центр і периферію. У центрі перебувають «кращі» екземпляри, останні мають вагоміші ознаки, що їх характеризують. «Найкращий» екземпляр часто називається прототипом⁴⁰.

Але ми не можемо погодитися з характеристикою прототипу як «найкращого екземпляра». О. Левченко⁴¹, зокрема, кваліфікує прототип на вербальному рівні як не кращий чи найкращий, а типовий із низки типових ментальний зразок, який регулярно використовується лінгвоспільнотою для категоризації. Статус не «найкращого», а «кращого» екземпляра має, на нашу думку, образ-еталон. У такій іпостасі він може функціонувати як класифікатор⁴², а відтак має безпосереднє відношення до базового (середнього) рівня категоризації.

Як класифікатор, образ-еталон має більшу когнітивну значущість «кращих» форм, позначаючи, як правило, більше ніж одну ознаку об'єкта, наприклад: укр. *довгий як жердина* — «про високу і худу людину» (жердина є довгою, вертикальною і тонкою), нім. *platt wie ein Brett* (досл. «плоска, наче дошка») — «про плоскогрудку та плоскозадку жінку» (дошка є плоскою і рівною), англ. *like a full moon* (досл. «наче повний місяць») — «кругле як місяць (про обличчя)» (місяць є круглим і масивним), рос. *как пивной котёл* — «дуже великих розмірів (про голову людини)» (казан є великим і круглим). Як бачимо, людський мозок скоріше розпізнає, раніше запам'ятовує, частіше використовує в процесі мислення «кращі» форми⁴³, тому образи-еталони, що беруть участь в оформленні концептів «круглий», «плоский», «довгий», «товстий», «широкий» тощо, можуть утворювати концептуальні універсали.

До утворення таких універсалій безпосереднє відношення має базовий рівень категоризації, що відображає основний досвід людини як базове значення, задоване в структурно найпростіших і найчастотніших одиницях мови. Це пояснюється тим, що у виборі назви для об'єкта людина дотримується стратегії, яка змушує її обирати з ряду можливих найменувань те, що належить до базового

³⁸ Simon H. A. Models of Thought.— New Haven ; London, 1989.— Vol. 2.— P. XII.

³⁹ Шафиков С. Г. Знач. праця.— С. 52.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Левченко О. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу // Мовні і концептуальні картини світу.— К., 2004.— Вип. 10.— С. 340.

⁴² У розумінні Дж. Лакоффа (*Лакофф Дж.* Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубеж. лингвистике.— М., 1988.— Вып. 23.— С. 12–51).

⁴³ Шафиков С. Г. Знач. праця.— С. 63.

рівня. Цей рівень є значущим рівнем взаємодії людини з навколишнім світом, на якому вона діє найефективніше й найуспішніше⁴⁴.

Принципом базового рівня категоризації є універсальний метод концептуалізації досвіду за допомогою ознак, які найбільше виділяються з погляду чуттєвого сприйняття⁴⁵. Тому КФО будь-якої мови, центром формування яких є образи-еталони, маніфестують чітку стратегію взаємодії з базовим рівнем категоризації при концептуалізації світу, наприклад, концепт «голодний» може формуватися за допомогою КФО англ. *as hungry as a wolf (a bear)* (досл. «голодний, наче вовк (ведмідь)» — «дуже голодний», рос. *голодный как волк (собака, зверь)* — «дуже голодний»). Образами-еталонами цих КФО є *вовк, ведмідь, собака, звір*, які психологічно належать до базового рівня, тобто в них максимально сконцентровані релевантні властивості та, що важливо, вони мають зорові референти⁴⁶. Навіть гіперонім *звір*, який не має чітко визначеного референта, може набувати його ситуативно, що свідчить про існування проміжного суперординатного рівня категоризації. Відповідно існує проміжний рівень щодо субординатного, який також можуть репрезентувати образи-еталони, хоча перевага завжди надається базовому рівню, наприклад, у німецькій мові зафіксовано 23 КФО з образом-еталоном *Hund* (собака) і лише 8 мають образ-еталон *Pudel* (пудель). Не трапляються взагалі серед образів-еталонів КФО предметів або явищ, які належали б до суперординатного рівня, але прототипи цього рівня існують.

Таким чином, на концептуальному рівні образ-еталон диференціюється і з образом, і з прототипом. При цьому як перший, так і другий можуть бути гіперонімами до образу-еталона. Особливого статусу останньому надає напівекспліцитна операція порівняння, яка відіграє важливу роль, формуючи образ-еталон та регулюючи перевагу тих чи інших ознак при категоризації і, ширше, концептуалізації людиною об'єктів навколишнього світу. Це створює специфічну «гру» образів та їхніх ознак, дослідження якої може виявити причини еталонології тих чи інших предметів або явищ у певній лінгвоспільноті. Унаслідок цієї «гри» утворюються перцептивні та частково моносимілярні КФО⁴⁷, в яких фразеологізаційні лінгвокреативні процеси відзначаються певною простотою і прозорістю. Саме на концептуальному рівні утворюється компаративна модель концептуалізації світу — КФО, яку можуть формувати когнітивні моделі — картинки, схеми, фрейми, сценарії⁴⁸.

Вербально-семантичний рівень.

Відношення І: *стереотип* — *образ-еталон*.

Для висвітлення проблеми кореляції стереотипу та образу-еталона в межах нашого дослідження необхідно визначитися з поняттями «прототип» і «стереотип», спроба диференціації яких простежується, зокрема, у праці О. Левченко⁴⁹, де авторка аналізує терміни хитросплетіння цих понять у концепціях А. Вежбицької, Г. Патнам, Є. Бартмінського, В. Красних та ін. Своєю розвідку О. Левченко розбудовує на положенні, що прототип і стереотип перебувають у відношенні включення, оскільки стереотип певного соціуму можна вибудувати за допомогою прототипів. Стереотипом є ментальна одиниця, яка приписує атрибути і предикати, оцінює їх у спосіб, властивий певній етноспільноті. Відтак авторка

⁴⁴ Лакофф Дж. Когнитивная семантика.— С. 167.

⁴⁵ Шафиков С. Г. Знач. праця.— С. 61.

⁴⁶ Лакофф Дж. Лингвистические гештальты.— С. 351.

⁴⁷ За нашою класифікацією, яка ґрунтується на рівнях складності асоціацій, покладених в основу порівняння (див.: Мізін К. І. Знач. праця.— С. 76).

⁴⁸ Див. аналіз кореляції образу-еталона та концепту.

⁴⁹ Левченко О. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу.— С. 338–339.

стверджує, що в межах лінгвокультурології «прототип розглядається як зразок, оцінюваний як найтипівіший, а стереотип — як репрезентація, реалізована в прототипах»⁵⁰.

Підтверджує відношення включення прототипу і стереотипу В. Телія⁵¹, диференціюючи їх за референційними рівнями. На її думку, прототип називає речі, а стереотип належить до діяльності. Прототип і стереотип є колективним уявленням певного соціуму, яке реалізує себе як модель різних форм діяльності чи речей: модель речі — прототип, діяльності — стереотип.

У цій розвідці ми дотримуємося думки, що стереотип є гіперонімом щодо прототипу, його можна вибудувати за допомогою прототипів і в ньому присутній складник діяльності. Але слід чітко диференціювати рівневий статус прототипу як одиниці накопичення знань та досвіду. Як уже зазначалося, разом із прототипами концептуального рівня у категоризації об'єктивної дійсності беруть участь еталони, а в їх межах — образи-еталони. Еталони, а особливо образи-еталони, є рухомішими у семіотичному просторі завдяки їх «накопичувальній» когнітивно-кваліфікативній функції, яка ґрунтується на операції порівняння, тобто ці одиниці схильні до перетворення кількості в якість. Набуття нової якості змінює, безумовно, їхній статус. Так, образ-еталон завдяки новому знанню є вже одиницею вербально-семантичного рівня. А чи здатний прототип до такого якісного перетворення? З огляду на його лінгвокультурологічну характеристику як «ментального зразка» вважаємо, що ця одиниця залишилася у своєму розвитку на концептуальному рівні. Це підтверджує відносна усталеність прототипів у тому чи іншому етносоціумі.

У лінгвокультурології при аналізі формування концептуальних структур вищого рівня, стереотипів зокрема, доречно було б, на наш погляд, твердити про еталони та образи-еталони. Тим більше, що еталон, як вважає В. Телія⁵², — це також стереотип. Але його особливістю є компаративний ланцюжок (у нашому розумінні — напівекспліцитне порівняння), через який сприймається міра: зліва завжди стоїть певна властивість, а справа — будь-яка сутність семіотичної природи. Відтак світ можна вимірювати в коровах, свинях, биках тощо. В еталоні задано властивість і одиницю її виміру в певному соціумі, тому еталон є типовим антропометричним принципом. Це мова на мовному рівні.

Остання думка В. Телія особливо важлива для нас, оскільки вона підтверджує існування еталона (образу-еталона) на вербально-семантичному рівні. Це означає, що певні ознаки образів-еталонів можуть набувати стереотипних рис, тобто соціальних імперативів і прескрипцій. Тому при формуванні стереотипів, як гіперонімів, значну роль відіграють образи-еталони, оскільки важко виявити роль прототипу при творенні стереотипу іспанців як гордої (пихатої) нації, що вербалізовано, наприклад, у німецькій КФО *stolz wie ein Spanier* (досл. «гордий, наче іспанець») — «пихатий, бундючний, як іспанський грант». «Кращими» прототипами погорди у німецькому соціумі можуть бути *Hahn* (півень) або *Truthahn* (індик), напр.: *einherstolzieren wie der Hahn auf dem Misthaufen* (досл. «вихвалятися, наче півень на купі гною») — «бундючитися як півень на гноїщі»; *angeben wie ein Truthahn* (досл. «вихвалятися, наче індик») — «голосно вихвалятися». Пихатість як рису характеру приписують багатьом націям, але виділення й еталонізація саме цієї ознаки в образі іспанців сформували образ-еталон, а потім стереотип цього народу в німців. Роль прототипів при цьому є сумнівною. Це саме стосується українського стереотипу щодо відсутності розуму в курки,

⁵⁰ Там же. — С. 341.

⁵¹ Канон, еталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе. — С. 16–19, 37.

⁵² Там же. — С. 37.

напр.: *дурний як курка* — «про тупу, нерозумну людину», та англійського стереотипу скрипача як п'яниці, напр.: *drunk as a fiddler* (досл. «п'яний, наче скрипач») — «дуже п'яний». На думку українців, існують ще більш «прототипові» образи розумово обмежених тварин, напр.: баран → *дурний як баран* — «про тупу, розумово обмежену людину» або теля → *дурний як (боже) теля* — «дуже дурний». Знову ж таки, не прототипи вибудували відповідний стереотип, а еталонізація в українському соціумі ознаки «відсутність розуму» щодо курки сприяла формуванню аналізованого стереотипу. Ця еталонізація виокремила в англійського скрипача ознаку «п'яниця» на тлі не менш «прототипних» *lord, owl, fish*, напр.: *drunk as a lord (an owl, a fish)* (досл. «п'яний, наче лорд (сова, риба)») — «дуже п'яний».

Отже, недоречним, на нашу думку, є перебільшення ролі прототипів при формуванні стереотипу, оскільки останній, як одиниця вербально-семантичного рівня, потребує «будівельного матеріалу» відповідного рівня. Таким матеріалом часто слугують еталонізовані в тому чи іншому мовному середовищі образи, які «насичені» вже, на відміну від прототипів, вербальною інформацією.

Відношення II: еталон — образ-еталон.

Про елементи кореляції еталона й образу-еталона згадувалося вище. Ці відношення є очевидними, але розглянемо їх коротко, оскільки твердження, що образи-еталони виділяються в межах еталонів як на концептуальному, так і на вербально-семантичному рівнях, а відтак є їхнім породженням, слід розтлумачити саме під час аналізу такого феномену, як еталон.

Важливим аспектом у дослідженні еталона є його кваліфікація як одиниці культури⁵³, бо він співвідноситься з «мінімізованим» уявленням⁵⁴, що існує на рівні загальної культури. Але еталон завжди, на думку В. Красних⁵⁵, виявляє національну маркованість, тому «міри», які репрезентують еталони, навіть у межах європейської мовної спільноти часто не збігаються. З огляду на це зауважимо, що національно-культурна маркованість є особливо релевантною для образів-еталонів, які є образною основою КФО. Тому, обмежуючись лише чотирма мовами, можна натрапити на поодинокі КФО, де збігаються і образ-еталон, і семантика сталого словосполучення; у незначного відсотка при збігу образу певною мірою різниться семантика, напр.: англ. *(as) white as snow* (досл. «білий, наче сніг») — «1) смертельно блідий; 2) білосніжний»; нім.: *weiss wie Schnee* (досл. «білий, наче сніг») — «білий мов крейда»; рос. *белый как снег* — «біло-снежний»; укр. *білий як сніг* — «1) про світловолосу людину; 2) про сиву людину». Як бачимо, маючи спільне біблійне походження, ці одиниці набули семантичних розбіжностей у процесі функціонування.

Як уже зазначалося, потреба розмежування еталона та образу-еталона виникла в лінгвістиці інтуїтивно: «притягання» образом лише однієї ознаки еталона, створює, з одного боку, «ефект напівекспліцитності» операції порівняння в образах-еталонах, формуючи підґрунтя виокремлення цих одиниць у межах еталонів. З другого боку, образ уточнює еталон, оскільки більшість реалій навколишнього світу, з якими має справу людина, є поліеталонами, напр.: *stone* (камінь) в англійській етноспільноті не лише еталон певної «міри» холоду

⁵³ Див. про це також: Маслова В. А. Знач. праця.— С. 144–191; Телія В. Н. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках.— М., 2004.— С. 25.

⁵⁴ Канон, еталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе.— С. 10, 21.

⁵⁵ Там же.— С. 14.

(температурного відчуття), а й безсердечності; *бабак* еталонізується українцями за двома ознаками — «сплюх» і «ледар».

Життєдайні сили образ-еталон «черпає» зі своєї джерельної бази — порівняння, яке добирає навколо образу-еталона за допомогою конектора (як правило, прийменника *як* — англ. *as*, нім. *wie*, рос. *как*) варіанти еталонізованих властивостей, якостей або дій, виражених основами порівняння, формуючи таким чином компаративну модель концептуалізації світу — КФО — як амальгаму людської когніції та досвіду. Мало які мовні одиниці можуть так неповторно поєднувати непоєднуване, надавати номінованому предмету найвищої чи найнижчої інтенсивності еталонізованої ознаки, наприклад: укр. *потрібний як зайцеві стоп-сигнал* — «зовсім непотрібний»; рос. *как собак нерезаных* — «велика кількість людей»; англ. *(as) clean as a whistle* (досл. «чистий, наче свист») — «1) дуже чистий; 2) ретельно, начисто; дуже вправно»; нім. *angeben wie ein Brummer in einer Trommel* (досл. «вихвалятися, наче джміль у барабані») — «лементувати; голосно вихвалятися».

Утім, кількісно компаративна фразеологія будь-якої мови є стабільною, незважаючи на виникнення нових реалій, а відтак образів-еталонів, та «забуття» неактуальних; тобто, як і Н. Квінн⁵⁶, ми можемо припустити, що культурна зумовленість образу-еталона накладає кількісні обмеження на ці одиниці у певній лінгвокультурній спільноті. Така тенденція підтверджується фактичним матеріалом⁵⁷.

Власне, терміни «еталон» або «образ-еталон» деякі дослідники⁵⁸ пропонують уточнити з огляду на те, що еталонну функцію будь-якої реалії та мовного знака доцільно було б розмежувати і вживати термін «квазіеталон», у якому матеріальним експонентом асоціативної підміни виступатиме не сама реалія, а її ім'я, тобто загальноприйняті уявлення про предмети, що зберігаються в свідомості членів лінгвокультурної спільноти, які позначаються за допомогою мови й актуалізуються в мовленні. Образний складник КФО варто називати «образом-квазіеталоном», але задля уникнення дефініційного розмаїття ми схильні вживати термін «образ-еталон».

Відношення III: метафора — образ-еталон.

Важливим напрямом вивчення семантики фразеологізмів вважається пошук типових зв'язків між елементами концептуального та вербального рівнів⁵⁹ — концептом, метафоричними принципами (відповідно на «синтаксичному рівні» — структурними моделями, за якими концепт вербалізується) та компонентами-символами. Стосовно нашого дослідження це означає: існують типові зв'язки між концептами, метафоричними принципами, які ґрунтуються на компаративній моделі КФО, та образами-еталонами. Висвітлення цих зв'язків у подальших студіях сприятиме встановленню універсальних, специфічних та

⁵⁶ Н. Квінн стверджує, що культурна зумовленість метафори обмежує кількість цих одиниць у певній лінгвокультурній спільноті, оскільки в мові живуть і отримують розвиток ті образи, які укорінилися в культурній традиції та у свідомості носіїв мови. Див. про це: Quinn N. The Cultural Basis of Metaphor // Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology. — Stanford (Cal.), 1991. — P. 56–93.

⁵⁷ Під час укладання словника (Мізин К. І. Німецько-український фразеологічний словник) нами зафіксовано майже однаковий відсоток КФО-архаїзмів і КФО-неологізмів.

⁵⁸ Див. напр.: Олійник М. Компаративні сполуки з компонентом-етнонімом у гуцульських говірках (на тлі загальнонародної компаративної фразеології) // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. філол. — Л., 2000. — Вип. 29. — С. 116.

⁵⁹ Левченко О. Метафоричні принципи у фразеології (СМАК — концепт і метафоричний принцип) // Система і структура східнослов'янських мов : Зб. наук. праць. — К., 2003. — С. 212–213.

унікальних рис концептуалізації об'єктивної дійсності різними лінгвоспільнотами. У цій статті ми торкнемося лише проблеми кореляції образу-еталона та метафори.

Як відомо, з'ясування природи метафоричних і компаративних конструкцій — процес надзвичайно складний⁶⁰. Майже в кожному дослідженні, що стосується проблем тропів, є спроба диференціації понять «порівняння» та «метафора»⁶¹. Але слід зазначити, що порівняння є проміжною ланкою перенесення, і метафора, яка ґрунтується на психічній асоціації подібності, передбачає компаративність як стимул своєї еволюції⁶²; тобто порівняння, як когнітивна операція, бере участь у формуванні метафор. Так, при метафоризації разом з іншими ознаками можуть акумулюватися ознаки образу-еталона, утворюючи таким чином у метафорі «згусток» ознак, де останні втрачають свій «еталонний» статус. Ознакова дифузність спричиняє метафоричне порушення категоріальних меж, що і є головною умовою виникнення метафори⁶³. Відтак очевидна семантична відмінність між порівнянням і метафорою полягає в тому, що всі порівняння істинні, а всі метафори хибні⁶⁴.

Істинність порівнянь (і КФО) ґрунтується на їх компаративній моделі, тобто елізія основи порівняння та конектора зумовлює перехід образу-еталона в метафору, хоч на переході *КФО* → *метафора* чи *метафора* → *КФО* накладаються певні обмеження⁶⁵.

Таким чином, процес еволюції метафори може передбачати, на наш погляд⁶⁶ такий ланцюжок: *образ-еталон* → *КФО* → *метафора*. Спочатку людина відшукує на основі концептуальної картини світу еталон певного образу. Цей образний еталон вербалізується за допомогою компаративної конструкції, якою може бути також КФО. Відповідно наступною ланкою є утворення метафори.

Аналогічно до еволюційної моделі паремій *знак* — *образ* — *символ*⁶⁷ можна ускладнити цей ланцюжок таким чином: *образ-еталон* → *КФО* → *метафора* → *символ*. Наприклад: в узагальненому образі квітки український етносоціум еталонізував ознаку «дівоча врода». Сформований у такий спосіб образ-еталон *квітка* «притяг» за допомогою конектора основу порівняння *брава*, утворивши КФО *брава як квітка* — «про дуже вродливу дівчину». Універсальна тенденція до економії мовленнєвих засобів могла спричинити елізію компонентів компаративної конструкції — так виникла метафора *квітка*, якою українці номінують дуже вродливу дівчину.

Відношення IV: *символ* — *образ-еталон*.

Порівняння можуть породжувати символи, виявляючи міфологічність свідомості⁶⁸. Виникнення образу-символу часто починається з метафори внаслідок процесу символізації об'єктів навколишнього світу, а символічне значення під-

⁶⁰ Глазунова О. И. Логика метафорических преобразований. — СПб., 2000. — С. 129–131.

⁶¹ Див. про це, напр.: Мізін К. І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія : Канд. дис. — К., 2003. — С. 27–31.

⁶² Добролюбова Г. М. Идеография и генезис польских антропогностических порівнянь : Канд. дис. — Житомир, 1997. — С. 15.

⁶³ Арутюнова Н. Д. Знач. праця. — С. 149.

⁶⁴ Davidson D. What Metaphors Mean // Pragmatics. — New York; Oxford, 1991. — P. 501.

⁶⁵ Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М., 1999. — С. 281; Глазунова О. И. Знач. праця. — С. 128–135.

⁶⁶ Див. про це: Мізін К. І. Два механізми дефразеологізації компаративних фразеологічних одиниць сучасної німецької мови // Наука і сучасність : Зб. наук. праць. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. — К., 2004. — Т. 45. — С. 193–197.

⁶⁷ Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : Канд. дис. — К., 2003. — С. 45.

⁶⁸ Маслова В. А. Знач. праця. — С. 145.

тримують досвід і фонові знання⁶⁹, що й було для нас підставою завершити еволюційний ланцюжок метафори утворенням більш «знакової» одиниці — символу. З огляду на попередній приклад можемо твердити, що одним із символів дівочої вроди в Україні є *квітка*.

Проте образ-еталон може мати ще до фразеологізації символічне «навантаження». Такі КФО постають, як правило, шляхом цілісного переосмислення словосполучення, напр.: нім. *jemanden als Sündenbock abschlagen* (досл. «забити кого-небудь, наче офірного цапа») — «зробити кого-небудь офірним цапом»; англ. *hate smb. (smth.) as the devil hates holy water* (досл. «ненавидіти кого-небудь (що-небудь), наче диявол свячену воду») — «не терпіти кого-небудь (що-небудь), ненавидіти»; укр. *як з хреста знятий* — «дуже виснажений»; рос. *жить как в раю* — «прекрасно жити».

Відношення V: концепт — образ-еталон.

У лінгвокультурології термін *концепт* — це найбільша оперативна одиниця ментального рівня, яка вербалізується в слові, словосполученні чи фразеологізмі і в певній картині світу виконує роль стрижневого елемента⁷⁰. Сам же стрижневий елемент — концепт — потребує як на концептуальному, так і на вербально-семантичному етапах своєї вербалізації концептуальних ланок, які відіграють у цьому процесі роль «будівельних блоків».

До концептуальних ланок, як відомо з досліджень психологів і лінгвістів, входять компаративні моделі, зокрема модель КФО. Відтак необхідним елементом оформлення концепту є образ-еталон. Не можна уявити концептуальний аналіз (чи буде він вірогідним?!) концептів нім. *Bier* або укр. *калина* без залучення матеріалів компаративної фразеології, оскільки образи-еталони не лише відображають світобачення, а й пов'язані зі світорозумінням⁷¹.

Так, з одного боку, образи-еталони є преференційними конструктами при категоризації дійсності. Вони беруть участь у категоризації не лише предметів, дій, явищ тощо, а й об'єктів зі світу «Ідеальне». Відмінність лише в тому, що конкретні сутності підлягають точнішій категоризації і концептуалізації, натомість абстрактні потребують залучення енциклопедичних знань, урахування екстралінгвальних чинників та даних суміжних із лінгвістикою наук⁷². З другого боку, категоризація є визначальною також для концептів, оскільки відображення у свідомості об'єктивного світу здійснюється за допомогою когнітивних структур — концептів, які різні за своєю організацією та змістом.

У когнітології використовують такі структури представлення знань, як мисленнєві картинки, схеми, фрейми, сценарії. Ці структури застосовують для вивчення когнітивної семантики КФО⁷³, бо «будівельними блоками» останніх можуть бути концепти різних типів, напр.: 1) картинки. Внутрішня форма КФО англ. *(as) dry as a tumtu* (досл. «сухий, наче мумія») — «висохлий як мумія» та укр. *гарна як лебідка* — «про струнку, вродливу дівчину» виявляє у свідомості мисленнєву картинку людини «висушеної, як мумія» або «гарної, як лебідка»; 2) схеми. Такі КФО дають не лише образну, а й досить точну оцінку об'єктів навколишнього світу за їх параметрами: нім. *groß wie ein Abortdeckel* (досл. «великий, наче кришка унітаза») — «дуже великий або широкий»; рос. *как сельдей*

⁶⁹ Черданцева Т. З. Метафора и символ во фразеологических единицах // Метафора в языке и тексте.— М., 1988.— С. 84.

⁷⁰ Левченко О. П. Фразеологічна символіка...— С. 25.

⁷¹ Телия В. Н. Русская фразеология...— С. 241–242.

⁷² Див. про це: Бессонова О. Л. Семантичні типи абстрактних концептів // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Зб. наук. праць.— К., 2003.— Вип. 2.— С. 27–28.

⁷³ Исина Г. И. Знач. праця.— С. 18.

в бочке — «про скупчення великої кількості людей у тісному приміщенні»; 3) фрейми. Фреймами є сукупність асоціацій, які зберігаються в пам'яті. Ця сукупність являє собою структуру даних для представлення певної концептуальної події: знання англійців про банк як надійну фінансову установу сприяли утворенню КФО (*as safe as the bank* (досл. «надійний, наче банк») — «абсолютно надійний, безпечний»; 4) сценарії. Концепт «сценарій» реалізує сему руху або розвитку і має завжди сюжетний характер: укр. *біжить як вода* — «минає безповоротно (про життя, час)»; нім. *wie die Hasen laufen* (досл. «бігти, наче зайці») — «втікати юрбою; швидко бігти».

Таким чином, образ-еталон як конструкт, запозичений із психології, на концептуальному рівні «пронизує» етапи сприйняття та опрацювання людиною інформації про навколишній світ. Він безпосередньо бере участь у формуванні понять, а відтак і мовних одиниць, що засвідчує наявність його власне лінгвістичного статусу. При кореляції з образом і прототипом (гештальтом) виявляється релевантна ознака образу-еталона — напівекспліцитна операція порівняння. На порівнянні ґрунтується також інша операція — «звірювання», яка перманентно додає до ознакової бази образу-еталона лінгвокультурний досвід людини, що спричиняє якісний «стрибок» аналізованої одиниці на вищий рівень концептуалізації людською свідомістю об'єктивного світу.

Кореляція образу-еталона, з одного боку, зі стереотипом, символом і концептом, а з другого — з метафорою та його гіпонімічний статус щодо зазначених одиниць свідчать про тісне переплетіння в образі-еталоні мови і культури певної лінгвоспільноти. «Притягування» образом лише однієї ознаки — «міри» — певного еталона створює феномен, відмінний навіть від власне еталона. Основною функцією цього феномена є лінгвокреативний процес утворення КФО, які значною мірою «коригують» параметри концептуалізації світу певної етноспільноти та беруть безпосередню участь у «побудові» культурно значущих концептів останньої.

(Кременчук)

K. I. MIZIN

LINGUISTIC AND LINGUOCULTURAL STATUSES OF IMAGE-STANDARD

In the article the linguistic and linguocultural statuses of image-standard are outlined, as this term functions not only in linguistics but also in psychology and cybernetics. Determination of linguocultural status is especially urgent taking into consideration the fact that the terminology system of linguoculturology is on the stage of base concepts forming. Image-standard differs from concepts-correlates by means of analysis of its relevant relationships with these concepts-correlates, taking into account different levels of code of information.

Key words: image-standard, comparative phraseological unit, linguistic universaliae, gestalt, prototype, stereotype.